

Az SZKP KB Elnökségének ülései 1954–1964*

2003-ban testes kötetbe foglalva jelentek meg Moszkvában az SZKP KB elnökségi üléseinek dokumentumai az 1954–1964 közötti évekből. A kiadvány első darabja annak a háromkötetesre tervezett dokumentumsorozatnak, amelyet az Oroszországi Állami Legújabbkori Történeti Archívum (RGANI) készít, hogy képet adjon a Szovjetunió vezető párt- és állami szerveinek mindennapi munkájáról a Sztálin halálát követő évtizedben. Több recenzius véleménye szerint a mű mérőföldkő napjaink orosz historiográfiájában, mert jelentősen bővítette az 1950–1960-as évek szovjet történetének hozzáférhető forrásbázisát.¹ A könyv anyagának zömét a KB Elnökségének üléseiről készült rövid, néha töredékes munkafeljegyzések alkotják, amelyek lényegében összefoglalják a tárgyalt témakört. A feljegyzéseket az üléseken rendszeresen részt vevő funkcionárius készítette, többnyire V. N. Malin, a KB Általános Osztályának vezetője, aki különösen közel állt Hruscsovhoz, az SZKP KB első titkárához. Malint – bár ezt nem erősítik meg írásos dokumentumok – feltehetően a pártvezetőség hatalmazta fel ilyen feljegyzések összeállítására; valószínűleg Hruscsov bízta meg ezzel, más elnökségi tagok egyetértésével. Malint több esetben az osztályán dolgozó munkatársak – V. N. Csernuha vagy A. K. Szerov – helyettesítették.² Az impozáns méretű kötetnek mintegy 20%-át teljes terjedelmű jegyzőkönyvek teszik ki olyan elnökségi ülésekről, amelyekre gyorsírókat is meghívtak.

Az, hogy a pártvezetés üléseiről jegyzeteket készítettek, s még inkább az, hogy teljes jegyzőkönyvet is írtak, élesen elütött a sztálini idők hagyományaitól. Akkor a szovjet vezetők – elsősorban „a nép atyja” – nagy

* Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964. T. 1. *Csernovije protokolnijje zapiszi zaszedanyij. Sztjenogrammi*. Pod redakcijej akagyemika A. A. FURSZENKO. Rosszpen, Moskva, 2003. (Második javított és bővített kiadás, Moskva, 2004.) 1344 p. [Az SZKP KB Elnöksége 1954–1964. Nyers jegyzőkönyvi feljegyzések az ülésekről.]

¹ Lásd U. TAUBMAN: Ob izdanyii protokolnih zapiszej zaszedanyij prezidiuma CK KPSZSZ 1954–1964 godov. *Novaja i novejszaja isztorija*, 2004/6.; A. A. DANYILOV és A. V. PIZSIKOV recenziói megjelentek: *Voproszi isztorii*, 2004/4.; O. V. HLEVNYUK recenziója: *Otyecsesztvennaja isztorija*, 2004/6.; A. M. FILIPOV írása: *Vesztnyik RAN*, 2004/7.

² V. N. Malin (1906–1982) az 1930-as évek végén tomboló „nagy terror” idején csinált karriert. 1939 és 1947 között a Belorusz KP KB egyik titkára volt, majd az úgynevezett leningrádi ügy kapcsán, amely a város és közigazgatási területe pártvezetőinek megsemmisítésével végződött, 1949-ben Leningrádba vezényelték, ahol 1952-ig a párt városi bizottságának titkára volt. Hruscsov nyilván jól ismerte még a háború idejéből, amikor együtt dolgoztak a pártmozgalom Központi Törzskarában, és saját emberének tartotta. Elérte, hogy 1954-ben kinevezzék az Általános Osztály vezetőjének, s ezt a posztot tíz évig töltötte be. Hruscsov bukása után, 1965-ben Malin az SZKP KB Társadalomtudományi Akadémiájának rektora lett.

gondot fordítottak határozataik titkosságának megőrzésére.³ Sztálin halála után bizonyos mértékig megváltoztatták a KB Elnökségének, Titkárságának és apparátusának munkáját – mégpedig az úgynevezett kollektív vezetést megerősítendő. Annak érdekében, hogy Sztálin „előregedett” harcostársai könnyebben eligazodhassanak az eldöntendő kérdések tömegében, s hogy újra felvehessék a fonalat a már tárgyalt, de végleg meg nem oldott ügyekben, nyilvánvalóan papírra kellett vetni az Elnökségben lezajlott legfontosabb viták tartalmát, s még inkább a konkrét javaslatok lényegét: ha ezeket nem veszik jegyzőkönyvbe, súlyukat veszítik.⁴ Az elhangzott beszédek azonban nem rögzítették a maguk teljességében. A kollektív vezetés 1953–1957 közötti ülésein végig folyt a harc a vezetésért, és e küzdelem időnként nagyon éles lett. Az elnökségi tagok okkal aggódhattak amiatt, hogy egyes kijelentéseiket idővel ellenük fordítják, és nem állt érdekükben a részletes jegyzőkönyvvezetés, sőt válságos pillanatokban még a Malin-féle jegyzetelés sem. Jellemző ebből a szempontból, hogy 1957. június 18. és 21. között, amikor ellenfelei nekiestek Hruscsovnak, egyáltalán nem készült feljegyzés, s mindarról, ami az akkori elnökségi üléseken történt, csak a KB júniusi teljes ülésén elhangzottakból értesülhettünk. Hruscsov kihasználta, hogy nem rögzítették a vitákat, mert így volt alapja a plénumon érvénytelennek nyilvánítani az ott elhangzottakat. Másfelől: Malin rendkívül részletes feljegyzéseket készített az 1964. október 13-i ülésről, ahol Hruscsov menesztéséről döntöttek. Vajon kinek az utasítására cselekedett így, jól tudva, hogy patrónusának immár kilátástalan a helyzete? Erre egyelőre nincs válasz.

Az a gyakorlat, hogy a KB Elnökségének egy-egy ülésére gyorsírókat hívnak, csak 1958 közepétől honosodott meg. Ezt Hruscsov kezdeményezte akkor, amikor már övé volt a teljes hatalom. Szétzúzta a Malen-

³ Amint arra O. V. Hlevnyuk rámutatott, a Politikai Iroda 1923. júniusi munkaszabályzata szerint formálisan gyorsírással feljegyzéseket kellett készíteni a Politikai Iroda ülésein megtárgyalt fontosabb előterjesztésekről, a bizottsági jelentésekről és a záróbeszégekről. A gyakorlatban ezt az 1920-as évek közepétől már nem mindig tették meg. 1927 májusában, amikor már nagyon kiéleződött a pártvezetésen belüli harc, a KB Politikai Irodája határozatot hozott A *titkos anyagok felhasználásáról* címmel, amely szerint a legbizalmasabb kérdéseket zárt ülésen kellett tárgyalni úgy, hogy maga az elnök személy készítse a jegyzőkönyvet. A Politikai Iroda üléseiről az 1920–1930-as évekből és az 1950-es évek elejéről pedig egyáltalán nem találunk feljegyzéseket. (Lásd O. V. Hlevnyuk hivatkozott recenzióját.) Az utóbbi időben megjelentették a Politikai Iroda 1919 és 1952 közötti tárgyalási anyagait, ezek azonban nem adnak képet a kérdések megvitatásának hangneméről, az egyes pártvezetők álláspontjáról. A Sztálin utáni időszak objektív forrásbázisának kialakításában fontos előrelépés volt, hogy a tudósok számára hozzáférhetővé váltak a KB teljes üléseinek anyagai, köztük az 1957. júniusi plénumé is, ahol megpróbálták leváltani Hruscsovot.

⁴ Az első munkafeljegyzés 1954. február 8-án készült.

kov–Kaganovics–Molotov-féle úgynevezett pártellenes csoportot, 1957 októberében eltávolította a KB Elnökségéből G. K. Zsukov marsallt, 1958. március végétől pedig egyszerre volt az SZKP KB első titkára és miniszterelnök. Gyorsíróként elsősorban azokon az üléseken alkalmaztak, amelyek Hruscsov programadó bejelentéseket tett (reformatori ambícióinak növekedésével az ilyen ülések megszaporodtak), valamint néhány olyan esetben is, amikor azonnali döntést követelő külpolitikai kérdést tárgyaltak meg (például 1958-ban a közel-keleti válság kapcsán), ám nem ez volt az általános szabály.

A tárgyalt kötetben publikált anyagok forrásértéke igen jelentős. Ezeket a feljegyzéseket nem akarták nyilvánosságra hozni, ezért mentesek a szándékos ferdítésektől, amelyek elkerülhetetlenek voltak abban a rendszerben, amelyben minden megjelenő szöveg propagandacélokat szolgált. Malin feljegyzései rekonstruálják a konkrét körülményeket és feltárják a legmagasabb szintű döntések születésének mechanizmusát – nemcsak a kulcsfontosságú, de a kisebb jelentőségű kérdésekben is. (A bürokratikus centralizáció, amely már a szovjet hatalom hajnalán kialakult, azzal járt, hogy igencsak másodrendű kérdéseket is a legfelsőbb fórum elé vittek.) Malin, bár változó részletességgel, a legkülönbözőbb témákról szóló viták menetét rögzítette, amelyek a pártállami vezetés érdeklődésére számot tarthattak: a gazdaságirányítási rendszer reformjától és a mezőgazdasági kísérletektől kezdve egészen a Kínával való viszonyig és a közel-keleti helyzetig. A munkából képet alkothattunk az egyes elnökségi tagok álláspontjáról és e források alapján válaszolhatunk a következő kérdésekre: Voltak-e igazi viták, vagy jobbra automatikusan fogadták el a határozatokat, a KB első titkárának véleményét? Vajon az Elnökség, amely Sztálin alatt tanácsko生ó szerv volt, teljhatalmú lett-e? Hogyan változott a tanácskozás jellege Hruscsov helyzetének megerősödésével? Beszélhetünk-e a liberális és a konzervatív törekvések harcáról? Miképpen éltek együtt és hogyan fejeződtek ki a döntéshozásban a Komintern-idők bolsevik hagyományaiból eredő ideológiai sztereotípiák és a tisztán állami megközelítések? Beszélhetünk-e arról, hogy a hatalmi harc érdekei mellett a vezetés bármelyik tagja is megőrizte érdeklődését és érzékenységét a nép jóléte iránt? Mindezeket a kérdéseket már korábban is feszegették, a válaszokat azonban főleg csak az emlékiratokban kereshették, valamint az egykori pártarchívumok anyagaiból kiválogatott csekély számú publikációban. A kutatók megismerhették például egy-egy rövid időszak iratanyagát: 1956 október–novemberéből, amikor a KB Elnöksége a lengyel, a magyar vagy a szuezi helyzetet tárgyalta meg, vagy az 1964. októberi ülések feljegyzéseit, ami-

kor Hruscsov leváltásáról döntöttek. Most, hogy megismerkedhetünk az SZKP KB elnökségi üléseiről készült munkafeljegyzésekkel az egész tízéves időszakból, sokkal többet tudhatunk meg a párt csúciszervének jellegéről és munkastílusáról, méghozzá a memoároknál sokkal objektívebb forrásból. Ez a forrás annál is érdekesebb, mert bár a hatályos törvények mást mondtak, az igazi hatalmat az uralmon levő párt Központi Bizottságának Politikai Irodája (Elnöksége) gyakorolta. Malin feljegyzései ezt a szervet már nem egyfajta személytelen szervként ábrázolják, amely felelős döntéseket hoz a nép nevében, hanem tükrözik a nézeteltéréseket is,⁵ a hatalomért folyó harcot és az azt elkerülhetetlenül kísérő intrikákat, a hatalmi pozíciók megszilárdítása érdekében kötött időleges szövetségeket.

A vezérségért vívott nem könnyű harcban Hruscsov győzött, és a döntéshozatalban 1957 közepétől már nem mutatkozott meg vele szembeni ellenzékiiség. A heves viták, amelyek korábban főleg Hruscsov és Molotov között folytak, eltűntek. Hruscsov eltávolította ellenzékét és nem ütközött többé ellenállásba, egyre magabiztosabb lett, és ráerőltette akaratát társaira. Magának a pártnak a legfelsőbb szintű ülései is – ahogy a feljegyzések híven tükrözik – egyfajta monológisorozattá váltak, amelyeket időnként helyeslő hangok szakítottak meg. Nem változtattak sokat ezen az általános képen A. Mikojan óvatos próbálkozásai, aki Hruscsov szélsőséges ítéleteit és javaslatait (például a berlini válság megoldásának módszereiben) mérsékelni igyekezett, vagy más elnökségi tagok (például D. Polanszkij) közbeszólásai, akik Hruscsov vad kirohanásaira reagáltak, illetve tiltakoztak olyan esetekben, amikor vezérük égbekiáltó tájékoztatlanságot árult el mezőgazdasági kérdésekben.

A kötet főhőse kétségtelenül Nyikita Szergejevics Hruscsov. Az elnökségi ülésekről készült feljegyzésekből képet alkothatunk magunknak pártvezetői munkastílusáról, terjedős felszólalásai pedig feltárják mentalitását, érvrendszerét, az ideológiai sztereotípiákhoz való ragaszkodását. A viták anyagából kiderül: ahogy egyre újabb éles gazdasági, bel- és külpolitikai problémák jelentkeztek, Hruscsov, aki alig hallgatott mások-

⁵ Igen nagy figyelmet érdemel a „másként gondolkodás” megnyilvánulása a Szovjetunió vezetői között. (Lásd erről A. M. Filitov Malin feljegyzései alapján készült tanulmányát: *Vesztnyik Rosszjszskaja Akagyemija Nauk [RAN]*, 2004/7. 650–653.) Az úgynevezett pártellenes csoport szétzúzása után bizonyos fokig eltűntek a különvéleményt. Csakhogy, mint Filitov megjegyzi, senkinek sem volt ajánlatos kardoskodni a nézete mellett, jobban tette, ha időben csatlakozott a többséghez, főleg az első emberhez. Többnyire így járt el Mikojan, aki sokszor vitatkozott nyájasan Hruscsovval. R. A. Rudnyenko, a Szovjetunió legfőbb ügyésze, eleinte nem értett egyet Hruscsov extravagáns ötletével, hogy gazdasági bűncselekményekért is vessék be a halálbüntetést.

ra, a megoldást keresve szélsőségek között vergődött. Ez a külpolitikában időnként veszélyes kalandorságba vitte – gondoljunk csak az 1962. októberi karibi válságra. Ugyanakkor Hruscsovot nem lehet azzal vádolni, hogy személyesen ne törekedett volna a jóra és a szépre az ország és a nép érdekében; ezt az üléseken elhangzott monológjai csak megerősítik. Berijával és sok más magas rangú pártvezetővel ellentétben őszintén hitt benne, hogy a kommunizmust fel lehet építeni. Hajlott korában is ragaszkodott az 1920-as évek forradalmi-romantikus ideáljaihoz, s ez érthetőbbé teszi a Kubával való szolidaritást, az ázsiai és afrikai népek antikolonialista mozgalmainak támogatását. Ami az utópisztikus tervezésekre való hajlamát illeti, ezek nem mindig voltak híján a józan megfontolásnak, és előfordult, hogy a kommunista funkcionáriusokkal, még a legmagasabb rangúakkal ellentétben is, nyíltan beismerte a fennálló rend hibáit. („Munkás voltam, nem volt szocializmus, de volt krumpli. Mára felépítettük a szocializmust, de krumpli nincs.”)

Az ülésekről készített feljegyzések jól érzékeltetik a megvitatásra előterjesztett kérdések érvényesülő fontossági sorrendjét. Az Elnökség nemzetközi jellegű tevékenységében természetesen az Amerikai Egyesült Államokkal való viszony volt döntő jelentőségű. (Különös figyelmet érdemelnek itt a karibi válság napjaiban tartott megbeszélésekről készült feljegyzések, amelyeket részben felhasznált könyvéhez A. A. Furszenko és T. Naftali.)⁶ Az elnökségi üléseken gyakran foglalkoztak a leszerelés problémájával, a németkérdéssel, a közel-keleti helyzettel (különösen az 1956-os szuezi válság időszakában és az 1958-as júliusi krízis idején, amikor az Egyesült Államok és Nagy-Britannia csapatai elfoglalták Libanont és Jordániát). 1955-ben, amikor Hruscsov Belgrádba készült, hogy kibéküljön Titóval, első helyre a Jugoszláviával való viszony megjavítása került, szoros összefüggésben azzal, hogy helyreállítsák a szocialista tábor egységét. A szovjet–jugoszláv viszony bonyolult cikcakkjai még sokáig nyomon követhetők az elnökségi üléseken készült feljegyzésekben. Az 1950-es évek végétől, amikor a Kínai Népköztársaság vezetése szerette volna elvitatni a szovjet hegemoniát a nemzetközi kommunista mozgalomban, a „kínai kérdés” fontossága növekedett.

A kelet-európai szövetségesekkel való kapcsolatok problémáit mindig is fontosnak tartották, ám 1956 őszén, a lengyel és a magyar válság időszakában ez fokozottan így volt. Az akkori ülésekről készült feljegyzéseket Oroszországban is és Magyarországon is csak 1996–1998-ban

⁶ A. A. FURSZENKO–T. NAFTALI: *Adszkaja igra. Szekretnaja isztorija Karibszkovo krizisza, 1958–1964*. Moszkva, 1999.

publikálták;⁷ tulajdonképpen ezeknek a közlésével kezdődtek meg azok a munkálatok, amelyek azután az Elnökségnek az egész hruscsovi időszakra vonatkozó iratanyagát hozzáférhetővé tették. Malin feljegyzései alapján számos munka tanulmányozta a szovjet vezetés 1956 október–novemberében a magyar kérdésben hozott kulcsfontosságú határozatait.⁸ Amikor pedig megjelent a *Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964* című hatalmas publikáció első kötete, olyan új anyagok egész sora lett hozzáférhető, amelyek újabb fontos részletekkel gazdagították tudásunkat a szovjet–magyar viszonyról – egyebek közt 1957–1958-ra, a Kádár-rendszer konszolidálásának első időszakára vonatkozóan.

1957. február–márciusban, közvetlenül a Kádár János vezette magyar párt- és kormányküldöttség Szovjetunióba látogatása előtt, az Elnökség több ülésen is tárgyalt Magyarország gazdasági megsegítéséről. Az üléseken többen is úgy vélekedtek, hogy nem kell teljes mértékben teljesíteni a magyarok kérését sem a szénszállításokra, sem az adósságleírásokra vonatkozóan. Ezt az álláspontot részben az magyarázta, hogy nem voltak egészen meglegedve a magyar gazdaság helyzetével. („Milyen állapotban van Magyarországon a gazdaság? Hova megy a pénzünk?” – tette fel a kérdéseket L. M. Kaganovics február 28-án.) Másrészt Moszkvában nem kívánták vállalni a felelősséget az 1956. októberi eseményekért. („Úgy teszünk, mintha bűnösök lennénk. A dolgot ne kösűk a politikához” – mondta V. M. Molotov.) G. K. Zsukov szerint „nem kell vállalni” mindenféle adósságkönnyítést, és több más elnökségi tag is így vélekedett. Ugyanakkor a szovjet párt vezetői tudatában voltak annak, hogy Magyarországon, legalábbis a közeli években, nem szorgalmazhatnak újabb nehézipari befektetéseket. („Írányt kell venni egy új építésre?” – pendítette meg Zsukov.) A kutatók jól tudják, hogy a márciusi tárgyalások mivel végződtek: Kádár annak fejében, hogy beleegyezett a szovjet csapatok határidő nélküli magyarországi jelenlétébe, kedvező feltételekkel kapott gazdasági segítséget Magyarországnak, ami nagyban előmozdította rendszerének konszolidációját.

⁷ Kak resalisz „voproszi Vengrii”. Rabocsije zapiszi zaszedanyij Prezidiuma CK KPSZSZ ijul-nojabr 1956. Publikacija V. T. SZEREDI, Sz. A. MELCSINA i E. D. OREHOVOJ. *Isztoricsenszkij Arhiv*, 1996/2–3.; V. SZEREDA–RAINER M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest, 1996; *SZSZSZR i Polska. Oktyabr 1956-go. Posztanovlenyija i rabocsije zapiszi zaszedanyij Prezidiuma CK KPSZSZ*. Publikacija A. M. OREHOVOJ i V. T. SZEREDI. Prediszlovijje: A. M. OREHOVA.; *Isztoricsenszkij Sozuj i vengerszkij krizisz 1956 goda*. Redaktori-szosztavitelyi: E. D. OREHOVA–V. T. SZEREDA–A. Sz. SZTIKALIN. Moszkva, 1998.

⁸ Az orosz munkák közül lásd A. Sz. SZTIKALIN: *Prezvannaja revolucija. Vengerszkij krizisz 1956. g. i polityika Moszkvi*. Moszkva, 2003.

Nagy Imre ügyét többször is megtárgyalták az SZKP KB Elnökségében. Az 1957. március 4-én kelt feljegyzés szerint a szovjet taktika arra irányult, hogy megosszák a volt miniszterelnök híveit. Mint Malin feljegyzésében olvashatjuk, elhangzott olyan javaslat: „Sugalmazni kell Kádár elvtársnak, hogy Kopácsit és Malétert igyekezzen felhasználni oly módon, hogy kedvező benyomást keltsen. Egyelőre nem kell sietni Kopácsi és Maléter perével.” 1958 februárjában úgy látták: Kádár halogathatja a Nagy Imre elleni bírósági eljárást, hogy ne keltsen rossz benyomást Nyugaton, hiszen a szovjetek éppen ekkor terjesztették elő békejavaslatukat. A február 5-i rövid feljegyzés szerint „elszántásra és nagylelkűségre” van szükség, ami azt mutatja, hogy Moszkvában akkor lehetségesnek látták az enyhébb ítéleteket. Ez azonban nem felelt meg Kádár Jánosnak, aki úgy érezte, hogy a Nagy Imre-probléma szorosan összefügg saját rendszerének legitimációjával. Kádár inkább végigvitette a tárgyalási procedúrát, de nem változtatott a már kész forgatókönyvön, amely szerint Nagyot ki kell végezni. Ez 1958 júniusában meg is történt.

A dokumentumokból megismerhetők azok a tárgyalások, amelyek az SZKP KB Elnökségének 1957. március 27-i és április 4-i ülésén folytak a Rákosi-problémáról. Az Elnökségnek foglalkoznia kellett a bukott diktátor levelével, amelyet az SZKP Központi Bizottságához küldött, valamint Kádár kérésével, hogy politikailag szigeteljék el Rákosi Mátyást, aki Moszkvában az ő ellenzékének toborzásán ügyködik. Nyomon követhetjük, hogyan változott Rákosi megítélése 1956 novembere és 1957 márciusa között még olyan állandó támogatóinál is, mint V. M. Molotov és K. E. Vorosilov. Molotov, bár nem értett egyet azokkal, akik szerint Rákosi „politikai hullá”, másokhoz hasonlóan nem tartotta célszerűnek visszatérését Magyarországra. L. M. Kaganovics meg is magyarázta, miért nem kell beavatkozni a magyarországi ügyekbe, azaz miért nem kell hazaengedni Rákosit: „ne avatkozzunk be, mert ha rosszra fordul a helyzet, még Jugoszlávia felé orientálódnak”. Április 18-án végleg eldöntötték, hogy Rákosit politikailag elszigetelik és Moszkvából Krasznodarba költöztetik. A határozatban megállapították: Rákosi nem értette meg „hibáinak” lényegét és azt, mekkora kárt okozott a szocializmus építése ügyének. Szembefordult a párt és az állam új vezetőivel, és változatlanul arra törekedett, hogy visszaszerezze a hatalmat, amelyet pedig végleg elveszített. Rákosi sorsáról következő alkalommal 1962. augusztus 20-án tárgyalt az Elnökség, amikor is magyar kérésre úgy döntött, hogy Rákosi Közép-Ázsiába távozzék.

1957. szeptember 5-én az SZKP KB Elnökségének ülésén azokról a direktívákról tárgyaltak, amelyekkel az ENSZ Közgyűlés XII. üléssza-

kára New Yorkba induló szovjet delegációt látták el. Mint a szűkszavú feljegyzésből megtudhatjuk, támadó taktikát kellett alkalmazni („nem védekezni a magyarkérdésben”). Egy hónappal azelőtt, ugyancsak az Elnökség ülésén elhatározták, hogy az ENSZ-küldöttek körében terjeszteni fogják azt a beszámolót, amelyet az 1957. április végén–május elején Magyarországon járt skót bányász küldöttség készített. A skót dokumentum az 1956-os őszi eseményeket egyértelműen a nyugati hatalmak által támogatott ellenforradalomnak minősítette.

1958 után a magyarországi belpolitikai helyzet már nem adott okot aggodalomra, és a ritka esetekben, amikor Magyarországgal kapcsolatos kérdéseket tárgyaltak, főleg a gazdasági kapcsolatokról volt szó. Így például – a feljegyzések szerint – 1960-ban csak egyszer foglalkoztak magyar vonatkozású kérdéssel: arról volt szó, hogy adjanak-e Magyarországnak kedvező hitelt 100 millió rubel értékben, részletekben történő visszafizetéssel (december 30.). Az a rövid közlés, amiről 1963. október 21-én vitáztak („búzáat vásárolni Magyarországnak”), még további kutatásokat igényel.

1963-ban igen rossz volt a termés a Szovjetunió európai területén, és hogy a lakosságot megóvják az éhínségtől, Oroszország történetében először kénytelenek voltak gabonát venni külföldön (a következő években ez egyre gyakoribb, majd rendszeres lett). Szeptember 10-én az Elnökség jóváhagyott egy Gheorghiu-Dejnek címzett levelet, amelyben megköszönte Romániának, hogy 400 000 tonna búzáat küldött a Szovjetunióknak, utólagos fizetéssel. Ezt megelőzően Romániával igencsak feszült volt a viszony. A románok ugyanis nem voltak hajlandók alávetni magukat Moszkva ama diktátumának, hogy erősítsék a KGST-tagországok gazdasági integrációját; a KGST májusi varsói ülésén a két fél nyíltan összecsapott. Ilyen körülmények között az, hogy Románia hajlandó volt gabonát szállítani a Szovjetunióknak, a két ország viszonyának normalizálása irányába tett gesztus volt. Az viszont nem világos, mit kell érteni azon, hogy „búzáat vásárolni Magyarországnak”, hiszen 1963-ban Magyarországnak nem voltak olyan élelmezési problémái, mint a Szovjetunióknak.

1963. november 10-én a KB elnökségi ülésén a kelet-európai országokban állomásozó szovjet hadsereg problémáiról tárgyaltak. Hruscov, bár nem említett konkrét számokat, elégedetten állapította meg: Magyarországon jóval kevesebbe kerül a szovjet csapatok ott-tartózkodása, mint Lengyelországban és különösen az NDK-ban, „ahol mindent mi fizetünk, és ez szörnyű drága”. Az 1957-es megegyezés alapján nyilván a Szovjetuniót sokkal jobban kímélő feltételeket sikerült ráerőltet-

ni Magyarországra a szovjet csapatok ellátásával kapcsolatban, mint a többi országra.

1964. augusztus 19-én a Magyarország és Románia számára egyaránt „igen fájdalmas” ügygel (ezek a nemsokára távozni kényszerülő Hruscsov saját szavai) foglalkoztak: Erdély kérdésével. Ennek előzménye az volt, hogy Mao Ce-tung a japán szocialistákkal beszélgetve ismertette Kína Szovjetunióval szembeni területi követeléseit. Az SZKP KB Elnöksége ehhez kapcsolódva általánosabban óhajtotta megtárgyalni a problémát: a szocialista táboron belüli kapcsolatokra károsan ható vitás területi kérdéseket. Annak érdekében, hogy demonstrálja, mennyire tiszteletben tartja a Szovjetunió a népek akaratnyilvánítását a vitás területi kérdésekben, Hruscsov népszavazást javasolt a kárpátaljai magyarok között. „A következőről van szó – mondta. – Van nálunk 120 000 magyar. Kérdezzük meg őket, hogyan akarnák megoldani a kérdést. Majd meglátjuk, mi lesz; nekünk csak előnyünk származhat belőle. Probléma nincs, a politikai nyereség óriási!” Mint Hruscsov ezt követő szavaiból megtudhatjuk (851.), Kádárral folytatott egyik nem hivatalos beszélgetésükben már érintették ezt a kérdést. A szovjet vezér kifejtette a maga verzióját a korai magyar történelemről, amihez nyilván azt használta föl, amit még Ukrajnában dolgozva hallott a helybeli értelmiségiektől. „A magyarok – mondta – benyomultak az ukrán földekre és kiszorították onnan az ukránokat. Megszállták a legjobb földeket, az ukránoknak pedig be kellett települniük a hegyekbe. Megmondtam Kádárnak, hogy »maguk elvették őseink földjét«.” Állításának igazolására Hruscsov egy gobelint említett, amelyet a magyar Parlamentben látott: Árpád fejedelem (Hruscsov nem emlékezett pontosan a névre, Arbatot mondott, nyilván a híres moszkvai utcára asszociálva) odament hadseregével a szlávokhoz, és vizet, földet, fűvet kért tőlük.

Az egyre ingoványosabb talajra tévedő Hruscsovval szemben a realista Kádár jobbnak látta, ha nem követi moszkvai patrónusát a fantáziálás világába, ezért tréfával ütötte el a dolgot: „Mi az Urálon túlról jöttünk, adjon hát nekünk ott földeket.” Kádár megengedhette magának ezt a hangot, kettejük viszonya fesztelenebb volt, mint általában a pártvezetőké.

A történészek jól tudják, milyen aggodalommal reagált Kádár Hruscsov váratlan menesztésére. Október 19-én érkezett haza Varsóból, és rögtön a pályaudvaron nyilvánosan értetlenségét fejezte ki a Moszkvából érkezett hír hallatán. Az SZKP KP Elnöksége azonnal Budapestre küldte a tapasztalt M. Szuszlovot. Az Elnökség következő ülésén, október 22-én, Malin már rögzíthette is a szovjet kiküldött jelentését Kádár-

rék véleményéről – igen szűkre fogva: „Nagyon szigorúak [Hruscsov bírálatával Moszkvában], nem beszélnek az érdemeiről. Váratlan volt. [Kérdezték,] nem változtatunk-e politikánkon a [sztálini] személyi kultusz kérdésében. Azt kérték, hogy ha átértelmezzük Hruscsovot, ne tegyük nyilvánosan, s ne mondjuk azt, hogy Sztálin személyi kultusza után Hruscsové következett.”

Amint azt az 1958. február 5-i feljegyzés példája mutatja, nevezetesen amikor az „elszántsággal és nagylelkűséggel” jelezték a követendő politikát, Malin annyira röviden rögzítette a megbeszéléseket (egész beszédeket, sőt vitarészeket elhagyott), hogy a kutatók sokszor csak találgathatnak vagy hipotéziseket állíthatnak föl. Az egyik recenzens helyesen állapította meg, hogy „Malin feljegyzéseinél a válogatás inkább szabály, mintsem kivétel volt”.⁹ További kutatásokat kellene folytatni annak kiderítésére, hogy ez mennyire következett az SZKP KB első titkárának az Általános Osztályhoz küldött utasításából. Ámde bármennyire nem teljesen tükrözik is a viták menetét a KB Elnökségének üléseiről készített munkafeljegyzések, publikálásuk nagy mértékben gazdagítja a legújabb kori szovjet történetírást.

Alekszandr Sztikalin

Fordította: *Moharos Éva*

Budapest–Róma, a hidegháborútól az enyhülésig*

A Gondolat Kiadó *Magyarország és a világ* című, Ormos Mária, Gecsényi Lajos és Vida István által szerkesztett diplomáciatörténeti sorozatában karcsú, de fontos kötetet jelent meg: a történész-diplomata Pankovits József munkája az 1956 és 1977 közötti magyar–olasz kapcsolatok történetéről.

A könyv hat fejezetre tagolódik. A bevezető fejezet értő módon összefoglalja a téma előzményeit: az ezeréves magyar–olasz kapcsolatokat, amelyek a II. világháború után törést szenvedtek, lévén országaink a „jaltai rendszerben” kétpólusúvá váló világ egymással szembenálló oldalaira kerültek. A szerző érdekes párhuzamot von a rugalmasabb módszerekkel dolgozó amerikai és a teljes behódolást igénylő szovjet politi-

⁹ *Otyecsesztvennaja isztorija*, 2004/6. 181.

* PANKOVITS József: *Fejezetek a magyar–olasz politikai kapcsolatok történetéből (1956–1977)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 164 p.